

**BRETTON WOODS
ANTLAŞMASI'NIN
70. YILI**

*Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Dergisi,
Cilt 34, Sayı 1, 2016
s. 7-26*

Bilsay KURUÇ
Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Emekli Öğretim Üyesi

*Bu konuşmayı yazılır ve okunabilir biçime
getirerek okuyucuyu ve beni akademik olarak
ferahlatan, yine, dostum İler Ertuğrul'dur.
Bretton Woods toplantısını görüntüleyen fotoğrafları
sağlayan da dostum Serdar .Şahinkaya'dır.
İki arkadaşıma teşekkürlerimi tazeliyorum*

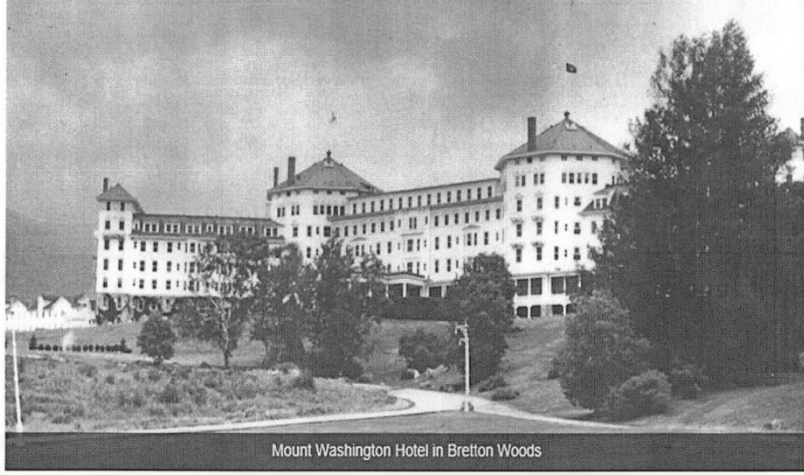
*Davetli konuşmacı tebliğidir.
Hakem sürecine dahil edilmemiştir.*

Tüm dostlarımız, genç öğrenci arkadaşlarımız günaydın. Gençlere söylüyorum, bir “toplantı yapılısın” diye bir yerde öneride bulunursanız, onun günahını size keserler. “İlk konuşmayı sen yap” derler. Bu konuda Galip Yalman çok ustadır. Onun civarında böyle bir öneri yapmayın, dolaşmayın. Bu günahın bedeli olarak bu konuşmayı yapıyorum!

Efendim, Bretton Woods niçin önemli? Bretton Woods şunun için önemli; kapitalizmin penceresinden bakarak 20. yüzyılı anlamaya çalışıyoruz ve bana öyle geliyor ki 20. yüzyılı Bretton Woods sayesinde daha iyi kavrayabiliriz. Bretton Woods olmasaydı ne olurdu? İktisatçıların altın standardı olarak bildiği 19. yüzyıl belki körtopal, daha çok sorunlar yaratarak ve bizim ekonomik büyüme kavramıyla tanışmamızı geciktirerek devam ederdi. Çünkü, 19. yüzyıl bildiğiniz gibi 1914’te bitti. 1900’de değil de, 1914’te bitti. 20. yüzyıl siyasi olarak 1919’da Versay antlaşmasıyla başladı. Yani, fatura Almanya’ya kesildi. Almanya’nın boynuna Versay’ı astılar. Ekonomik olarak bir türlü başlayamadı. Çünkü, ekonomik düzende geriye dönüş mümkün değildir. Mutlaka ileriye doğru bir şeyin başlaması lâzım. O da zaman aldı ve büyük bir krizden (1929’dan) geçti. Altın standardının **resmen** sona erişiyile 19. yüzyıl sona erdi diyebiliriz. Yani, Eylül 1931’de.

İngiltere, 1931’in Eylülünde, “ben sterlini altından ayırıyorum” dedi. “Artık **Commonwealth**’de benim param geçerlidir. Onun sahibiyim” dedi. “Dünya parası olarak sterlini oynayabilirsiniz ama ben ayırıyorum” dedi ve altın standardı dönemi ve bir iktisadi dönem kapanmış oldu. Anglosakson kapitalizminin bir modeli ilk perdesini kapatmış oldu. Anglosakson modelinin ikinci perdesi Bretton Woods’tur. Bunun için 1930’ların bitmesi beklenecektir. Yani, her kapitalist ülkenin ayrı ayrı kendine iktisat politikaları biçtiği ve aralarında bir mutabakatın olmadığı bir dönem geçecektir. Ondan sonra bir mutabakat yapılacaktır. İşte o mutabakatın (uzlaşımın) adına Bretton Woods diyoruz. Bretton Woods kurallarla geliyor. Altın standardı gibi kurallarıyla geliyor. Tarihi, resmi olarak 1944, fiili gerçek olarak başlaması, belki 1950. Sonu 1971-73. 1971 de diyebiliriz, 73 de. 71 dersek Amerikan başkanı Nixon’un “Ben doları altından ayırıyorum” demesi. Yani, âdeta 1931’in Eylülünde **Bank of England**’ın ve daha sonra İngiliz başbakanı Ramsay MacDonald’ın “ben sterlini altından ayırıyorum” demesi gibi, Nixon’un 1971’de “Artık altın taahhüdüm yok, dolar getirene altın vermem” demesiyle sona ermiş sayılabilir. Artçı depremleriyle 73 diyebiliriz. Demek ki, uzun bir dönemden söz ediyoruz.

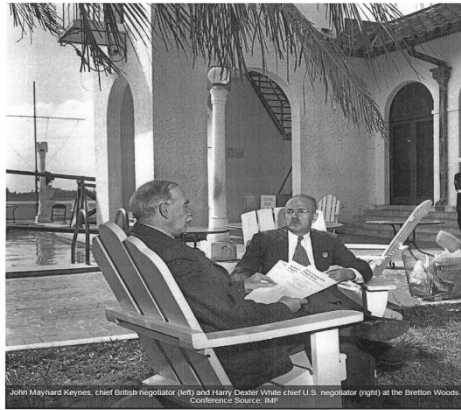
Bunu anlatmanın, bunun üzerinde durmanın faydası ne? Birkaç yönü var. Öncelikle özelliklerinden bahsedelim ama aşağıdaki fotoğraftan ibaret değil.

Öncelikle nasıl başladı? Bunu sempozyuma katılan arkadaşlarımız anlatacaklardır. Onun için ben Bretton Woods nasıl başladı? Otelde nasıl buluştular? Ne yediler? Ne içtiler? Onlara girmiyorum.

İki mimarı; aşağıdaki fotoğraftaki Keynes ve Harry Dexter White'tır (Amerikan hazinesinin başındaki zat).

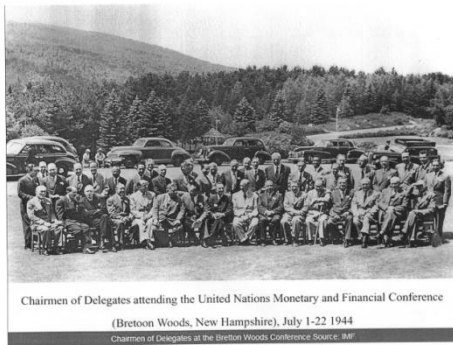
Çeşitli fotoğraflar var. Hepsi hatıra fotoğrafı çektiriyorlar; ama bu öyle bir anlaşma ki, aslında iki kişi ya da daha doğrusu kapitalizmin iki devleti arasında yapılan bir anlaşmadan söz ediyoruz. Bir Anglosakson anlaşmasından...

Amerika'nın ve İngiltere'nin, Keynes'in ve White'in hazırladığı bir anlaşmadır bu. Çekişme onların arasındadır. II. Dünya Savaşındaki büyük askeri ve kaynak üstünlüğüyle, yeni bir dünya düzeni kurma arzusu ve iddiası içindeki Amerika ile artık inişe geçmiş İngiltere arasında. İngiltere Amerika'ya yüksek düzeyde borçludur. Bugünün parasıyla yaklaşık 1 trilyon dolar diyebiliriz, daha az değil. Alacaklı, arzulu ve iddialı Amerika ile borçlu İngiltere'nin yumuşak iniş -düşüş değil de- yumuşak iniş yapma çabasının bir birleşmesidir. Bundan doğan bir konferanstır Bretton Woods. Dolayısıyla ikisi anlaşıp bir metin hazırlıyorlar. Yeni düzenin metnini hazırlıyorlar. Dünya devletlerini de o sırada (Alman tarafı, Japon tarafı hariç) Sovyetler dahil bir konferansa çağırıyorlar, hatıra resmi çektiyorlar.

Bütün bankacılık konferanslarından, toplantılarından sonra böyle hatıra fotoğrafları çektilir, ama esas kararı bir veya iki kişi verir. Burada da o oluyor. Diyorlar ki; "sizin için nur topu gibi bir anlaşma hazırladık, buna imza atın veya imza atamıyorsanız parmak basın." Dolayısıyla, bütün milletler buna parmak basıyorlar. Ve fotoğrafı çektiyorlar.

Bir diğer fotoğrafta ise, Morgenthau konuşuyor. Kendisi Amerikan hazine sekreteri ve önemli bir adamdır. Ancak önemi Roosevelt'in ölümünden sonra, 1945'te bitecektir.

Aşağıdaki fotoğrafa bakın. Masada Türkiye de yazıyor. Biz de varız. İçinde bulunma onuruna sahip olduğumuz bir toplantıydı.

Bretton Woods döneminin ekonomik olarak ne özelliği vardı? Doğruca buraya gelelim. Amerika için bu dönem dünya egemenliğine sahip olma, dünya devleti olma zamanıdır. Büyük devletlerin üzerinde bir statü kurmak istemektedir. İsterseniz ‘ağa’ diyelim. Dünyanın ‘ağa’sı olma fırsatıydı ve bu kaynağa da, güce de sahipti. Dolayısıyla iki önemli aktörü ekarte etmesi gerekiyordu. Birincisi, Sovyetler Birliği; ki, onu Soğuk Savaş’la ekarte edecektir. Ekonomik olarak değil de, Soğuk Savaş’la ekarte edecek ve bu iş hemen 1945’te, büyük olasılıkla Potsdam Konferansından sonra başlayacaktır. Ama dönüm noktası, George Kennan adındaki diplomatın ‘uzun telgraf’ diye bilinen, 1946 Şubatında Moskova’dan çektiği, daha sonra **Foreign Affairs** dergisinde X imzasıyla yayımlanan yazısı olmuştur. Bunu siyaset biliminden veya uluslararası ilişkiler bölümünden gelen arkadaşlar daha iyi bilirler; etrafını dikenli telle çevirmek (İngilizcesiyle “**containment**”). Sovyetler’in etrafı dikenli telle çevrilmektedir. Bu soğuk savaşın olmazsa olmazıdır. Dolayısıyla ilk olarak, “containment” başladığında Sovyetler’in Bretton Woods’a katılma şansı başlangıçtan sıfırlanmış oluyordu.

İkincisi, eski ‘ağa’yı ekarte etmektir. Yani ABD, İngiltere’yi ekarte etmek istemektedir. İngiltere zaten büyük borçlu ama savaştan da yeni çıkmış; ek borca ihtiyacı var. 1945’in yaz aylarında Lord Keynes 5 milyar dolarlık para desteği almak için Amerika’ya gider. 3,5 milyar dolardan biraz fazlasını verirler ve şartlar öne sürerler. “İngiliz poundu mutlaka ‘convertible’ olacak” derler. Çünkü “konvertibil” olmayan bir para, “rezerv para” olamaz. İngiltere işte bunu yapamaz. Takati yoktur, borçludur. Hem Amerika’ya (dolarla) borçludur, hem de kendi Commonwealth ülkelerine (pound ile) borçludur. Oysa, sistemin ‘ağa’sının **kreditör** olması gerekmektedir. ‘Ağa’ ihtiyacı olan herkese destek olacaktır. ‘Ağa’nın fonksiyonu zaten isteyene borç vermek değil de, **borçlandırmaktır**. Sistem, borçlandırarak işleyen bir sistemdir, unutmayalım. Dolayısıyla 1947’nin yaz ayında İngiltere’nin konvertibiliteye geçemeyeceği belli olur. Herkes sterlinden kaçır ve sadece dolar kalır geriye. İngiltere de, iktisadi olarak ekarte olmuştur. Siyasi olarak ekarte olmasının tarihi ise Süveyş’tir. Yani, 1956 Süveyş Harekâtından sonra İngiltere siyasi olarak da ekarte olur.

Üçüncü unsur ise, Amerika’nın Avrupa’ya çıkartma yapması gerektiğidir. Bretton Woods gelişmiş ülkeler için hazırlanmış bir çerçevedir. Yani, dünya kapitalizmi için hazırlanmış bir düzendir. Diğerleri, yani bizler, önemli varlıklar olarak görülmez. Bizler İngilizce terimle “residual” (bakiye) olarak varız. Filmde önce esas aktörler büyük harflerle yazılır ya, biz “also starring” yazarların en altında küçük harflerle yazıyoruz bu oyunda. Bretton Woods büyük aktörler içindir. Bu oyun gelişmiş piyasalarda oynanır. Onun için Atlantik eksenlidir. Yani, Amerika ve Avrupa’da oynanacak bir oyundur. Onların hükümetleriyle, onların para ve maliye otoriteleriyle, onların piyasalarıyla oynanacak bir oyundur. Dünya düzeni bu eksenle oynanır, diğerleri “bakiye”dir.

Amerika, Avrupa'ya çıkartma yapacaktır. Ama neyle? Bir yandan turistleriyle ama esas olarak şirketleriyle yapacaktır. Amerika'dan Avrupa'ya 1950'den sonra yatırım akacaktır. Ancak bunun hazırlanması için önce devletin bir çıkartma yapması gerekmektedir. İktisadi bir çıkartma. Bunun adına **Marshall Planı** deniliyor. Yani Avrupa'nın savaştan sonra toparlanması için maddi destek sağlanması. O halde Amerika'nın stratejisinde önemli bir adım olarak ve aynı zamanda Soğuk Savaş'ın bir aracı olarak Marshall Planı vardır.

Soğuk Savaş, 1945 veya en geç 1946'ların başında başlamıştır. George Kennan'ın uzun telgrafından bir ay sonra 1946'nın Mart ayında herkesin tanıdığı Winston Churchill, Amerika'da bir üniversitede konuşma yapmaktadır. Bu konuşma '*demir perde konuşması*' olarak bilinmektedir: Baltık'tan Adriyatik'e kadar bir demir perde çekilmiştir! Yani, "Sovyetler'i ekarte ediyoruz" konuşmasıdır bu. Dolayısıyla ikisi (Marshall Planı ve Soğuk Savaş ilanı) birbirini tamamladı ve tamamlaması sayesinde Avrupa'ya, daha doğrusu Batı Avrupa'ya stratejik Amerikan çıkartması mümkün hale geldi. Bu strateji sayesinde Batı Alman devleti oluştu. Bu sayede Fransa kendine bir ekonomik büyüme planı yaptı. Amerikan yardımından en büyük payı da Fransa aldı. Avrupa çıkartması demek ki, sürecin önemli parçası oldu. Sahne işte bunlarla belirleniyordu. Oyun bunlarla oynanacaktı. Bu oyun 22-23 yıl süren bir hızlı büyüme oyunu olarak karşımıza çıktı.

Madem, burada, İktisat Fakültesi'ndeyiz, o zaman ekonomiyle başlayalım. Ekonomide birkaç özelliği oldu bu dönemin. İktisatçılar için, siyasetçiler için, toplum için, iktisatçılardan siyasetçilere, siyasetçilerden topluma herkes ekonomik büyüme diye bir şey öğrendi. O tarihe kadar iktisat literatüründe, iktisatçılar arasında, hele siyasetçiler arasında, hele toplum katında ekonomik büyüme diye adı konulmuş bir şey yoktu. Böyle bir kavram yoktu ama o tarihten itibaren hep ekonomik büyüme ile yaşıyoruz. Ekonomik büyüme ile bazen doğruları söylüyoruz, bazen de palavra atıyoruz. Hatta sloganlaştı. Parantez içinde bir bilgi vereyim, isteyenler için; Anglosakson modeli esas olarak aynı elbisedir.

politikalarını, yani faiz oranları başta olmak üzere, para politikalarını belirliyor. Üstün üretici ülke Amerika'dır. II. Dünya Savaşı bunu kanıtlamıştır. Büyük teknolojik üstünlükle savaştan çıktı. Çünkü, İkinci Sanayi Devriminin sahibiydi. Makine sanayileri, kimya sanayileri vs. bütün bunlar ve bunların ürünleri olan otomotivden başlamak üzere bütün alet ve edevatın sahibiydi. Kreditör olarak başladı. Savaş bittiği zaman (1945) kimsede para yok, kimsede mal yok. Para da, mal da Amerika'dadır. O zaman malı verecek ve kredileyecektir. Demek ki, Amerika oyuna kreditör olarak başlamaktadır. 'Ağa' mutlaka kreditördür. Ancak, 1973'ten sonra başka bir tablo çıkacak karşımıza, ama o kısma daha sonra geleceğiz.

Başlangıçta cari işlem fazlasıyla oyuna başlamaktadır. Çünkü, diğer ülkelerin hepsi açık vermektedir. Yine, anlamayana sopası bulunmaktadır. Bu sefer sopa daha hacimlidir. Çünkü, Amerika'nın büyük silah üstünlüğü bulunmaktadır. Sıcak savaştan sonra Soğuk Savaş inşa etmektedir. Soğuk Savaş yepyeni bir şey ve daha yıkıcı silahlar (ve o arada keskinleştirilen, korkunçlaştırılan 'ideoloji' ile) şekillendiriliyor ve kurumları da inşa edilecektir. Sopa kurumlaşıyor. İngiltere sopayı kurumlaştıramamıştı. Amerika kurumlaştırdı, NATO, nükleer silahlar vs. Üçüncü döneme gelmiyorum konumuzun dışında.

Ekonomik büyüme dedim. Madison'un aşağıdaki tablosuna bakalım:

TABLE 3.2. *Growth Rates of Real GDP, 1820-1989* (annual average compound growth rates)

	1820-70	1870-1913	1913-50	1950-73	1973-89	1820-1989	1870-1989
Australia	10.1	3.5	2.2	4.7	3.1	5.2	3.3
Austria	1.4	2.4	0.2	5.3	2.4	2.0	2.3
Belgium	2.2	2.0	1.0	4.1	2.1	2.2	2.1
Canada	n.a.	4.1	3.1	5.1	3.6	n.a.	3.9
Denmark	1.9	2.7	2.5	3.8	1.7	2.5	2.7
Finland	1.6	2.7	2.7	4.9	3.1	2.7	3.2
France	1.2	1.5	1.1	5.0	2.3	1.9	2.2
Germany	1.6	2.8	1.3	5.9	2.1	2.5	2.8
Italy	1.2	1.9	1.5	5.6	2.9	2.2	2.6
Japan	0.3	2.3	2.2	9.3	3.9	2.8	3.8
Netherlands	1.8	2.3	2.4	4.7	2.0	2.5	2.8
Norway	1.8	2.1	2.9	4.1	4.0	2.7	3.0
Sweden	1.6	2.2	2.7	4.0	2.0	2.4	2.7
Switzerland	n.a.	2.1	2.6	4.5	1.3	n.a.	2.6
UK	2.0	1.9	1.3	3.0	2.0	2.0	1.9
USA	4.5	3.9	2.8	3.6	2.7	3.7	3.4
Arithmetic average	2.4	2.5	2.0	4.9	2.6	2.7	2.8

Source: Appendix A. The figures are adjusted to exclude the impact of boundary changes.

1870-1913 arasında, yani, altın standardı, yani *Pax Britannica*'da İngiltere'nin dünya egemenliği sırasında, büyüme hızları ortalaması yüzde 2,5'tur. Bu düşük bir büyüme hızıdır. Buradan şunu kavıyoruz; İngiltere 'ağa'lığını ve sistemi, altın standardını, düşük büyüme hızlarını idare edebilmesi sayesinde, yani **ekonomilerin**

hızlanmaması sayesinde, çelişkilerin doğmaması sayesinde, başarıyla yürüttü. Ancak Bretton Woods'a geldiğimiz zaman (1950-73'e bakın) büyüme hızı ortalaması yüzde 4,9 - 5'e çıkmıştır. Bu **tarihsel** olarak istisnai bir şeydir ve iktisatçılar yeni bir "meşguliyet" olarak "büyüme"yi tanıdılar, incelediler, modellerini kurdular. Büyüme hızları dönemi, ekonomik büyüme, kapitalist ekonomide er veya geç mutlaka çelişkiler, mutlaka dalgalanmalar, mutlaka inişler yaratır. Mutlaka hafif veya ağır kalp krizlerine sebep olur. Ama, Bretton Woods döneminde yüksek büyüme hızı 23 yıl devam etmiş, olağanüstü bir dönemdir. Yani, buradan İstanbul'a 5. vitesle devam etmek gibi bir şeydir. Yolun kıvrımlarına rağmen olağanüstü. 'Ağa'nın bunu idare etmesi, kolay değildir. Dolayısıyla sistem bir yerde tükenecektir.

Ayrıca, İngiltere için büyük kolaylığa bakınız: Enflasyon 1870-1913 arasında yüzde 0,4. Yüzde 0,4'lük ortalama enflasyonla idare etmiş dünyayı. Büyüme hızı yüzde 2,5, enflasyon yüzde 0,4. Dünyanın 'Ağa'sı olabilmek için ideal bir istikrar tablosu. 1950-73'e bakarsanız; ortalama enflasyon yüzde 4,1, büyüme hızı yüzde 4,9. Arada makas yok gibi. Dikkat çekici olan şu: **Birinci** yenilik **büyüme**. Büyüme, iktisat dünyasında kavramları ve terimleri değiştirdi. Daha önceden 'cycle' (çevrim) vardı, onun yerine 'trend' (eğilim) geldi: Büyüme trendi. Artık düşüş yok, yavaşlama var. Böyle bir dönem oldu. Büyüme ekonomisi yönetimini sürükleyen esas hedef haline geldi ve siyasetçiler biraz önce dediğimiz gibi hep büyüme ile hesap vermeye başladılar. İşlerine gelmediği zaman da sustular.

İkinci ele alınması gereken konu, iktisat politikasının yönetimidir. Bretton-Woods sonrası dönem 'Keynesçi' denilen bir anlayışın veya Keynesçiliğin egemen olduğu bir dönemdir. Talep yaratılması, sürekli olarak talep yaratacak bir çerçevenin kurulması önemlidir. Çünkü ekonomik büyüme sürekli taleple işler. Daha can alıcı bir noktaya işaret ederek söylersek, sistem 'ağa'nın verdiği açıklarla (yani, esas olarak **öncelikle** onun talep yaratmasıyla) işler. Amerika ne kadar açık verirse, sisteme o kadar likidite enjekte eder ve öteki ülkeleri canlandırır. Onları denetleme kapasitesine sahip olur. Sistem böyle işler. Dolayısıyla, bütün öteki ülkelerin Amerika'nın açık vereceğini beklemeleri gerekir. Amerika açık vermez, maazallah hep denk giderse o zaman sistem durur, kurur! Demek ki, sistem Amerikan likiditesine bağlı olarak işlemektedir. O halde öteki ülkelerin büyüme performansı bir şekilde Amerika'ya bağlıdır ve şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: Dünya tasarrufları Amerika'ya akmalıdır. Dünya tasarrufları, Amerika'ya akmazsa ekonomik büyüme zayıf kalır. Çünkü büyümenin sürekliliği için gerekli likiditeyi yaratamayız.

Burada özellikle Avrupa'ya ait bir noktayı vurgulamak lazımdır: "Kamu"nun ekonomik işlevi. Talebin sürekli olabilmesi için, talebin korunabilmesi için kamunun kritik bir işlevi vardır: Kamu harcaması. Unutmayalım, Bretton Woods dünyası, karma ekonomidir. Devamlı olarak kamu, talebi pompalayacaktır. O halde **üçüncüsü**, talep

yaratmanın yeni çerçevesi nedir? Yeni çerçevesi eşantiyon şeklinde değil, ama gerçek anlamda **refah devletidir**. Refah devleti ‘herkese kaynak var’ demektir. Yani, herkesin geliri vardır. Soma’daki, Ermenek’teki madenci tablosu böyle bir sistemde yer almaz. Ölen madencinin ayakkabısız babasının tablosu da bulunmaz. Herkese kaynak vardır. O halde, devletin görevi ‘herkese kaynak var’ı gerçekleştirebilmektir. Kısacası, refah devletinin inşasıdır. Çünkü, devlet herkesin cebine para koyduğu zaman, bu ekonomiyi canlandırma, sermaye birikiminin ajanı olma rolündeki özel sektöre de güvence verecektir. Yani, özel sektör diyecektir ki “işte talep, o halde üreteyim.” 1950’li yılların büyüme hızlarına bakarsanız; mesela Almanya yüzde 9’luk bir hızla büyür, olağanüstü bir orandır. Bugünün Almanya’sı yüzde 2’ye razıdır. Çünkü gençlikte hızlı koşulur. Ben 100 metre koşacağım desem, 60. metrede vefat edebilirim. Çünkü bu yaşlarda artık hızımı yavaşlatmak zorundayım. Almanya’nın da durumu bugün böyledir. Yüzde 1, 1,5, 2 fevkalade, zorlarsa çok tehlikeli olabilir, kalp krizi geçirebilir yani. Ama 1950’lerin Almanya’sı, yani kaynaklarını tümüyle ve birdenbire seferber etmesi gereken Almanya, tüm sanayi spektrumunu bütün sektörleriyle harekete geçirmesi gereken Almanya, yüzde 9 ile koşuyor 1950’lerde. Burada iş adamının sahip olduğu bir güvence var ve bu da talepten geliyor. Talep garantilidir. Sosyal refah devletinde herkese kaynak bulunmaktadır.

Dördüncü nokta bu dönemde, yeni bir terim daha icat edilmiştir. Az gelişmiş ülkeler veya daha kibar **gelişmekte olan** ülkeler. Yani, “moralinizi bozmayın, siz de geliştireceksiniz.” Bunlar için kalkınma iktisadi icat edildi, hatta kalkınma plancılığı. Biz de o dönemde kalkınma plancılığı yaptık. Kalkınma plancılığı bu dönemin ürünüdür. Bunun ciddi laboratuvarları oluştu, Hindistan’dan başlamak üzere. Biz de iyi bir laboratuvarı olduk. Bu ülkelerin çoğu, biz hariç, eski sömürgelerdi. Eski sömürgeler bağımsız devletler ve kalkınan, gelişmekte olan ülkeler oldular. Demek ki, Bretton Woods döneminde bunu yaşamaya koyuldular.

Ancak bir **beşinci** nokta var ki, bu olmazsa Bretton Woods böyle olmazdı diyebilirim. Bu da **Soğuk Savaş**. Soğuk Savaş Bretton Woods ile örtüştü. Soğuk Savaş’sız bir Bretton Woods dönemi algılamak çok eksik kalabilir, bizi yanlış görüşlere götürebilir. Şöyle diyelim isterseniz; Soğuk Savaş, 1960’ta bir sistem haline geldi. Bretton Woods ise, Soğuk Savaş desteğinde Amerika’yı ‘dünya devleti’ mertebesine çıkararak bir çerçeve model oldu. O noktadan sonra Bretton Woods’un tükenişi başladı. Amerika dünya devleti, yani ‘ağa’ olmasaydı, Bretton Woods acaba yarı yolda kalmaz mıydı veya doğmadan ölmez miydi? Demek ki, Amerika’nın ‘ağa’lığında yürütülen bir sistem için Soğuk Savaş lazımdı. George Kennan’a atıf yaptık. Marshall, 1947 de Harvard’daki konuşmasından sonra uygulanacak politikaları tasarlayacak bir ekip, ‘*policy staff*’, kurdu. Onun başına Kennan’ı getirdi. Kennan’ın düşüncesi, ‘*containment*’, yani “dikenli telle çevirelim ve bunlara kendilerinden daha üstün olduğumuzu gösterelim”di. Fakat Marshall’dan sonra Dean Acheson, Dış İşleri

Bakanlığı'nın başına geldi. Acheson, Kennan'ı kenara çekti ve yerine Paul H. Nitze'yi getirdi. Nitze hazırladığı Milli Güvenlik Kurulu raporlarıyla, “çok üstün ve mutlaka atom bombasından hareket eden çok üstün güçlerle, askeri güçle kendimizi donatmamız lazım” dedi ve bu gelişme içinde 1960'larda Avrupa, hem Amerikan sermayesinin geldiği kıta, hem de Soğuk Savaş'ın kurumsallaştığı alan oldu. Soğuk Savaş ne zaman kurumsallaştı diye sorarsak, daha önce belirttiğimiz gibi, 1960'ta Bretton Woods'la birlikte kurumsallaşmıştı. Öte yandan, konvertibilite olmadan Bretton Woods olamazdı. Kapitalizmin belli başlı devletleri arasındaki konvertibilite ancak 1958'de gerçekleşti.

Bu ilginç bir tarihtir. 1957'de, yani bugünkü Avrupa Birliği'nin temellerinin Roma Antlaşması ile atıldığı yılda, Bundesbank, yani Avrupa'da merkezi rolü oynayacak olan Alman Merkez Bankası kurulmuştur. Böylece, Almanya iktisat politikasının ana eksenini oluşturan para politikasını 1957-58'den sonra hakkıyla uygulamaya başlamıştır. Diğer ülkeler de Almanya'ya, Alman markına uyumlu oyunu oynamaya başlamışlardır. Hatırlayalım, İngiltere'nin Süveyş Harbi sonunda askeri olarak, yani siyasi olarak saf dışı edilmiş olduğu tarih de, 1956'dır. ‘Tarihsel’ bir şekilde birçok gelişme ilginç biçimde üst üste biniyor, birbirinin etkisini pekiştiriyor.

1955'ten itibaren ilginç bir başka gelişme var. O gelişme, bizi bugünlere yakınlştırıyor. Arkadaşlarımız anlatacaklar, Bretton Woods'un önemli bir kuralı şudur: Ödemeler dengesinde sermaye hareketleri serbest olamaz; cari işlem ise, serbesttir. Dış ticaret dövizle yapılır, çok yönlüdür, serbesttir. Hizmetler de öyle. Yani, cari işlem serbesttir, ama sermaye hareketleri kontrollüdür. Sermaye, bir ülkeye istediği gibi girip çıkamaz. Şu soru sorulamaz; “Ağabey, yarın dolar kaç olacak?” Bu soru Bretton Woods'ta yoktur. Çünkü döviz kurları sabittir. Sebebi de sermaye giriş-çıkışının kontrollü olmasıdır. Sermaye bir ülkeye girdiği zaman o ülkenin hakkı olmadığı halde parasını daha değerli tutuyor. Türkiye'de yaşıyoruz değil mi? Bunu hepimiz gayet iyi biliyoruz; sermaye, herhangi bir nedenle, örneğin siyasi bir nedenle bir ülkeden kaçtığı zaman ülkeyi yapısal ya da ekonomik nedenlere dayanmasa da, daha zayıf gösteriyor, parası birdenbire zayıfladığı için. Buradan istikrarsızlıklar doğuyor. Oysa, ekonomik büyümenin sürekliliği için Amerika'nın büyüme ile birlikte Soğuk Savaş senaryosu çerçevesinde dünya devleti haline gelebilmesi böyle bir temel istikrara dayanmaktadır.

Fakat sermaye kabına sığmaz ve sığmamaya başlıyor. Yani sistemin ta içinden (İngilizce “**implosion**” diyorlar, kendi içinden patlaması) ufak ufak bir ‘patlama’ başlıyor... Sermayenin kontrol altında olduğu bir düzende kapitalizmin merkezi piyasaları da nispeten sönüktür. Mesela, aramızda bulunan Şant Manukyan Bey'e şu soruyu o gün sormak mümkün değildi, ama bugün sorabiliriz: “Dow Jones bugün 17 bin küsur, acaba 18 bine vurur mu?” Sermaye hareketliliği olmadığı için böyle bir şey söz konusu olamazdı. Amerika'nın vereceği faiz belli, bütün ülkelerin verecekleri de belli idi. Ancak sermaye kabına sığmaz. Nereden patlıyor? Yine, İngiliz aklıyla patlıyor.

1955'te Midland Bank (şimdi HSBC'nin bir parçası galiba) diyor ki; "ben Londra'da Amerikan dolarıyla bir hesap açayım, kendi bankamda" diyor. Orada sterlinle açılır hesaplar değil mi? Adam İngiliz aklıyla diyor ki "dolarla hesap açayım ve Amerika'daki faizden daha yüksek faiz vereyim mevduata" ve açıyor. Bank of England bunu görmezden geliyor. Böylece birkaç yıl içinde öteki bankalar da açıyorlar ve böylece bir piyasa genişlemesi başlıyor. Bu piyasanın adına, Avrupa'daki para anlamında **Eurodolar** ya da **Eurocurrency** denilmeye başlanıyor. Avrupa para piyasası gibi bir piyasa oluşuyor. Bu piyasa 1960'tan sonra gitgide genişleyecek ve büyüyecektir. Neden? Amerika'nın açıkları büyüyecektir. Hem Avrupa'ya gelen Amerikan parası, Amerikan yatırımları, hem de Avrupa parası. Bu durum istatistiklerde bir Amerikan açığı olarak görülmez. Altın ve diğer kaynakların çıkışı, transferi diye gösterilir. Fakat fiilen Amerika'nın açıkları 1950'lerin sonlarından itibaren gitgide büyüyecektir. Sistem de memnundur bu gelişmeden. Şimdi sermaye de memnun olmaya başlamaktadır. Çünkü sermaye yavaş yavaş Pandora'nın kutusundan çıkmaktadır. Bu daha sonra "Euromarket" adını alacak ve 1973'ten sonra çok gelişecektir.

Niye 73 ten sonra? Çünkü Bretton Woods'un bitişi ile bildiğiniz gibi petrol fiyatının artışı eşleşecektir. Petrol fiyatları varili, galiba 5 dolardan 20 dolara çıkacak. Peki, petrol fiyatı artınca, ne oldu? Kaynak transferi oldu. Petrol ithal eden ülkelere, petrol ihracatçılarına kaynak transferi oldu. Petrol üreticilerinde kaynaklar birikmeye başladı. Ne yapacaklar bu paraları? İran Şahı Kopenhag'dan sabah kahvaltısı getiriyor uçakla. Adam adeta gökten yağmaya başlayan parayı ne yapacağını bilmiyor artık. Dolayısıyla bu parayı **Euromarket**'a emanet ettiler. Kısacası, yaratılan yeni kaynaklarla Euromarket büyümeye başladı. Bu spekülasyon bir piyasa olacak ve hayal gücü ile 1970'lerden itibaren yeni finans enstrümanları ile tanışacağız. Eurodolar'ın yanı sıra, 1960'lardan başlamak üzere Eurobond da çıkmaya başladı. Böylece bir yeni piyasa daha oluşmaya başladı. Sanki sermaye alttan alta Bretton Woods'u berhava etmeye başladı. Burada şunu görebiliriz: 'Sopa'nın da sahibi olan Amerika'nın Başkanı Nixon "sisteme, daha doğrusu sistemi yürütmek üzere yükümlülüğüm olan 'taahhüt'lere son veriyorum" diyor. Fakat Amerika sistemin sahipliğine son vermiyor. 1931'in İngiltere'sinden büyük fark İngiltere "Ben sistemdeki taahhütlerime son verip "Commonwealth"ime çekiliyorum" demişti. Doların sahibi Amerika, "ben dünyanın sahibi olmaya devam ediyorum" dedi ve bizi bugüne getiren senaryo 1973'ten itibaren başladı. 1973-75'ten itibaren anlaşılır biçimde başladı. Neden? Çünkü dolar fiilen **dünya parası** olmuştu. Hem rezerv paraydı, hem her çeşit işlemin yapıldığı ve kaydedildiği para, hem de spekülasyon için kullanılan para. Doların dışında, Alman **markı** veyahut Japon **yen**'i çok küçük ölçüde kullanılan paralardı.

Bugünün Amerika'sına birdenbire sıçarsak, 1973'ten bugünün Amerika'sına; yine dünya parası dolardır. Altından 1971-1973'te ayrıldıktan sonra Amerikan doları, fiilen dünya parası olarak devam etti. Neye dayanıyor? Somut hiçbir şeye dayanmıyor.

İktisatçıların “*fiat money*” dedikleri bir şeydir. ‘Değerli’ olduğunu **kabul** ediyoruz. Altına göre ayarlanan para kalmadı. Çünkü sistemi bitirirken Amerika iki şey yaptı. Bir, altını devre dışı bıraktı. Altın 1973’ten sonra, ‘71’den sonra da diyebiliriz, emekliye ayrıldı; **ekonomik** anlamını yitirdi. Yani, yastık altına koyabiliriz. Ama ekonomik olarak paraların değerini belirleyen bir ‘şey’ olmaktan çıktı, emekliye ayrıldı. O tarihten bu yana yine altın var ve bugün de merkez bankaları, bazılarının dediğine göre, deli gibi altın alıyor. İşte resmi verilerle Amerika’nın 8 bin ton altını var deniliyor veya bunun üstünde. Çin’in de 1500 ton deniliyor. Yani, merkez bankaları alıyorlar, ama ekonomik anlamı kalmadı. Demek ki, Amerika saf dışı bıraktı, artık altınla ödeme olmasın diye. 1960’tan 1971’e kadar bütün oyunun aktörleri, isimleri büyük harfle yazılan aktörler; yani İngiltere, Almanya ve Fransa bir ‘altın havuzu’ falan yaparak, altının fiyatının yükselmesini, yani doların değerinin düşmesini engellemeye çalıştılar. Ama bu iş orada bitti. 1971’de Nixon kararı verdi.

İkincisi, herkes dünyada dolar bollaşırken doların değerinden şüphe etmeye başladı. “Doları Amerika’ya götürürsek adam bize o kadar altın verecek mi?” sorusu 1960’larda büyüdü. Onun üzerine dediler ki, bir mutabakat yapalım. ‘Özel çekme hakları’ (SDR= Special Drawing Rights) diye (fiktif) bir para birimi ile hesap yapalım, bunu benimseyelim. Bu doların rezerv para olarak rakibiydi. Amerika bu gelişmeyi sevmedi ve 1973’ten sonra onu da bertaraf etti. Yani, ne altın, ne SDR devreye girdi. Girmeleri de mümkün değildi.

2008 krizinden sonra da bu mümkün olmadı. O günden bugüne geldiğimiz zaman “dolar rakipsizdir” doktrini Bretton Woods’la bize yerleşmiş ve 20. yüzyılı bununla tanıyoruz. İlk aklımıza bu geliyor. Bu doktrin bugün kalmadı mı? Kaldı. Bugüne kaldı, dolar rakipsizdir. Amerika dünyanın kreditörü mü? Hayır, dünyanın en büyük borçlusudur. Dolar basıyor ve dolarla borçlanıyor. Bunu başka hiçbir ülke yapamıyor, sadece o yapabiliyor. Peki, doları bir şeye dayandığı için mi kabul ediyoruz? Hayır, böyle bir şey yok. O kısma girmeyelim, o ayrı bir konferans konusu. 1973’ten sonra işlerin başka bir mantıkla geliştiğini, Amerika’nın artık kendini kurallarla bağlamadığını, kural koymadığını, kendine avantaj yaratacak mutabakatlarla ilerlediğini görüyoruz.

ANGLO SAKSON M. (III) (SON)

Dünya kapitalizminin kuralsızlaşmış
Amerikan modeli [Pax Americana 2]

1970'lerin 2. yarısından sonra

- ① Ana rezerv para (\$) → ('Egemen'in 'pam'sı') } 'Dünya'
Hiçbir şeye sabitlenmemiş! } 'Dünya için (!) para'
+ 'ötekli rezerv para'lar
- ② Finans piyasaları (Wall Street + City +)
Dünya ekon. de Yeni ajitör merkezleri } • Rezerv para'nın
MB'ları ile artan yakınlık & } • Geşitlenen Finans
esgüdüm } • 'Bazeli'
• 'Basel I, II, III'
• 'MB bağımsızlığı'
• 'Kabarın 'Likidite'
- ③ Üstün üretici [Teknolojik üstünlük] } • 'Sorumsalı'
- ④ Kreditor (Kim?) } • 'Büyüyen askılar &
Amerikan ekon. → } • 'büyük borulu' strateji'
- ⑤ NATO, Nükleer, Kütle İmha Silahları

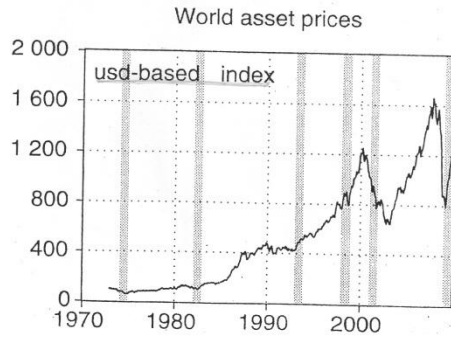
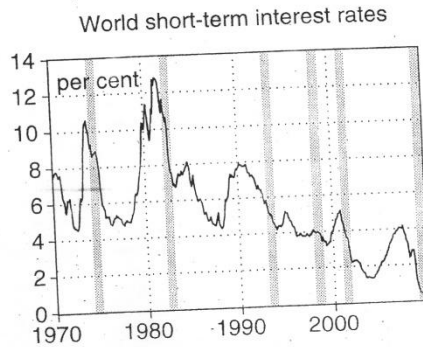
1985-87 yıllarında New York'un Plaza otelinde ve Louvre'da Amerika, İngiltere, Almanya, Japonya, Fransa mutabakat buluşmaları yaptılar. İçeriği bilinmiyor Pariteleri yeniden saptıyorlar. Mutabakatlarla ilerleyeceklerdi. Daha sonra, merkez bankalarının 1980'lerin sonlarına doğru 'enflasyon hedeflemesi' diye bir mutabakat yaptığını görüyoruz. Yani, enflasyonu olabildiğince düşük tutmak hedeflenmekteydi. Bunun anlamı, faizleri olabildiğince düşük tutmak, bunun anlamı parayı ucuzlatmak, bunun anlamı ucuz finansmanla yüksek varlık elde edebilmek. Şimdi gidelim 1975'ten sonraki tabloya: Bretton Woods bittiği zaman ne oldu? Sermaye kafesinden çıktı, tsunami dalgalarıyla dünyaya yayıldı ve biz bu yeni oyunun adına küreselleşme diyoruz.

Coğrafi bir terim aslında, iktisadi bir terim değildir. Yani, sermayeye ait bir kavramdır. Her yere gider ve her yerden gelir. Dolayısıyla, bu dönem açılınca Bretton Woods'un refah devleti yavaş yavaş sona erecek ama Soğuk Savaş sona ermeyecektir. Çünkü o gücü, temsil ediyor. Sarıyla işaretlenen Bretton Woods dönemindeki fiyat

hareketleri. Bakın aşağı yukarı fiyatlar düşük düzeyde idare edilebilmiştir. Ondan sonra bir dalgalanma dönemi gelecek ama 80'lerde, yani, bu parite mutabakatı yapıldıktan sonra, dünya fiyatları düşecek 2000'lerin başına kadar.

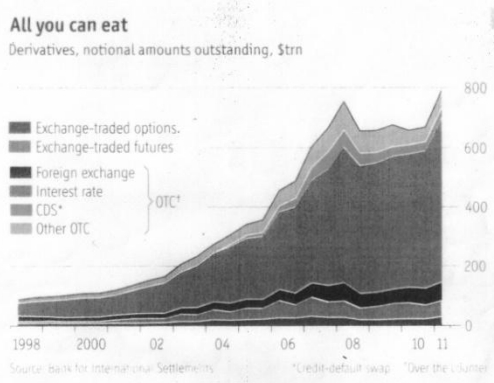
Yeni geldiğimiz dünyada, Bretton Woods sonrası dünyada 1980'lerden sonra

faizler gitgide düşecektir. Varlık fiyatları ise, gitgide artacaktır. Finans sermayesinin daha hızlı koştuğu dünyaya geldik. Demek ki, Bretton Woods bize 20. yüzyılı kritik değişiklikleri ve örtüşmeleri ve kırılma noktaları ile daha iyi anlamamızı sağlıyor. Kuralları vardı, ekonomik büyüme önde koşuyordu, refah devleti vardı, 'sopa'sı vardı, Soğuk Savaşı vardı. Bu çerçeveden geriye ekonomik büyüme pek kalmadı. Refah devleti yavaş yavaş dökülüyor Avrupa'da. Keynesçi talep yönetimi kalmadı. Az gelişmiş ülkeler sık bir terimle 3. Dünya adını aldılar. Ne zaman? 1970'lerde 3. Dünya adını aldılar ama bir türlü bir blok haline gelemediler. 1990'larda ise bunların, Türkiye'yi de işaret edip söylersek "yükselen ekonomiler" (emerging economies) adı uygun görüldü. Yani, 'yeni yetme', ama 'gelecek vadedenler.' Ekonomileri ile dünya kapitalizmine **kolay uyum** sağlayacak olanlar! Soğuk Savaş ise, başka kılıklara girdi.

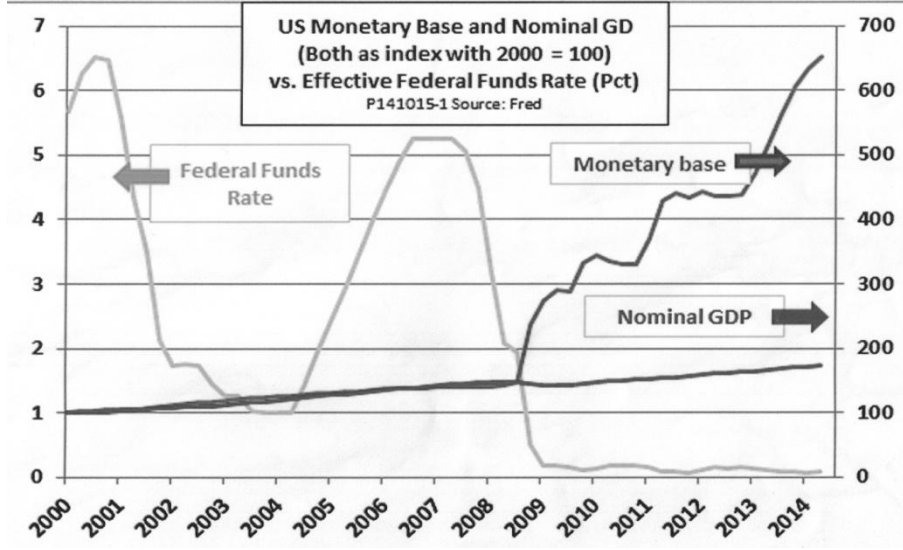
Bakın bu yandaki yansı, aşağı yukarı Bretton Woods'tan sonra geçen yıla kadar dünyamızın bir tür finans fotoğrafı. Economist'ten alınmıştır.

Bilanço dışı, artık genellikle bilanço dışı, çünkü kafesinden çıkan sermayeye 1955'te 'Midland Bank'le kafesinden çıkan sermayeye iki defter tutulmaya başlandı. Biri "onshore", bildiğimiz muhasebe kaydı. İkincisi ise

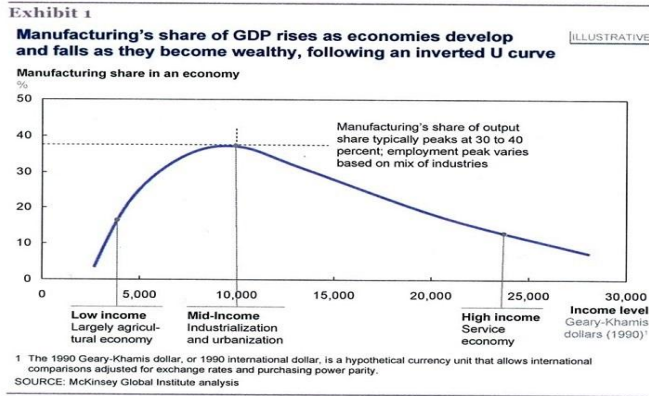

“**offshore**”. O bildiğimiz muhasebeye kayıtlı değil! Offshore **Euromarket** oldu, ondan sonra çeşitlendi. Fakat gitgide 1990’larda yerine oturdu, yeni finans enstrümanlarının yaygınlaşmasıyla birlikte.

‘1990’lardan sonra çok hızlı koşmaya başladı. Öyle ki, elektronik mühendisi, bilgisayar, makine, maden mühendisi hepsi bankacı veya finansçı olmak istemeye başladı. Kimse pek bizim bildiğimiz tipten iktisatçı falan olmak istemedi. Yani, kuru işlerle uğraşmak istemedi. Bu yeni piyasada var olmak istedi. Bu piyasa, gitgide büyüyen bir piyasadır. En büyük kısım döviz, gördüğünüz gibi ve yeni geldiğimiz dünyada Bretton Woods’ta asla olmayan bir tablo var. Bu dünyanın esas aktörleri döviz alım satımcıları, yani **currency traders** denilen bir tiptir. Çünkü bir günde döviz piyasasında, düşünün 1990’larda 1 trilyon dolar dolaşıyordu. Bir de devletlerin fonları (emeklilik fonları, ‘sovereign wealth funds’ vs) çok büyüdü. O halde bugün şu noktaya geldik: Bu piyasalar ağır krize rağmen varlıklarını sürdürüyorlar ve şunu karşımıza çarpıcı olarak koyuyorlar: Amerika dahil, iktisat politikası yöntemleriyle piyasaları yönetenler (‘trader’lar) arasında, 100 ile 150 yıllık bir bakış açısı farkı oluştu. Yani, iktisat politikasını idare edenler mecburen klasik enstrümanlarla, bunun dışına pek çıkamadan yönetiyorlar. Ama ‘trader’lar, yani bu tabloyu yaratanlar ve bu tabloyu işletenler, onlardan sanki 100-150 yıl daha ileride ve dolayısıyla yöneticiler Amerika’nın FED’i başta olmak üzere ne yapacaklarını şaşırıyorlar. Bugün kapitalizmde böyle bir uyumsuzluk noktasına gelmiş görünüyoruz. Bu Bretton Woods çerçevesinden bakış ile tam bir çelişki taşıyor. Yani, şöyle bir kara mizah yapılabilir: David Ricardo 1820’lerde öldü, mezarından çıkmış olsaydı Bretton Woods’a akıl verebilirdi, şöyle yapsanız daha iyi diye. Ancak bugün veremez, mümkün değil. Büyük bir bakış ve davranış farkı oluştu arada. Gelir dağılımı çok bozuldu. Para ucuzladı. Amerika dünyanın en büyük borçlusu ve bu statüyü kabul ettiriyor. “Beni finanse edeceksiniz” diyor ve bir merkez bankası için bu son derece acayip bir tablodur. Nominal geliri izlemesi beklenen parasal taban ve politika faizi almış başlarını gitmiş durumdadır! Ancak bugünün merkez bankaları bunu normal karşılamaktadır. İngiliz merkez bankasını 20 küsur yıl idare etmiş olan Montagu Norman mezarından çıkırsa, bu merkez bankası bilançosuna baksa adam çıldırırdı.

2009'dan itibaren sisteme verilen para hızla artıyor. Bugün galiba 4 trilyon doları geçti FED'in bilançosu ve paranın fiyatı (faiz) sıfır oldu. Sıfır faizden, al sana para bolluğu. Böyle bir merkez bankası bilançosuna, yani iktisat politikası yönetimine geldik. Bu ya aczin, ya da bütünlüğün ifadesidir. Neyin karşısında? Piyasaların tuhaf karakteri karşısında. Aşağıdaki son tablo Türkiye'ye aittir. Bu dünyada sanayileşmenin bir genel fotoğrafı kişi başına gelir artışı, nasıl bir imalat sanayii payı artışı ile gerçekleşiyor? Bunu gösteriyor.

Mc Kinsey Global Institute (2013), *Manufacturing the future: The next era of global growth and innovation*. s.19.

İmalat sanayine yüzde 40'a doğru tırmanan payı ayırdığımız zaman ve bu sayede onun içerdiği bilim ve teknolojiyle, onun uygulamalarıyla, onun sektörleriyle, onun kaliteli işçileriyle, kalitesiz işçileriyle, onun iş bölümüyle, onun iş anlayışıyla bir bütün halinde 10 bin dolara vardığımız zaman bütün bu vasıflarla görüyorsunuz ki sanayileşmişsiniz.

Bu, McKinsey Enstitüsü'nün bir tablosudur. Yüzde 40'a eriştikten sonra artık hizmetlere, sanayinin yönlendirdiği, şekillendirdiği hizmetlere doğru ilerleyebilirsiniz. Peki, biz 10 bin dolarda mıyız? Türkiye 10 bin dolarda değil mi? İmalat sanayine ayrılan pay ne kadar? Yüzde 15. Makasa bakın! Türkiye bugün yarı sanayileşmiş bir ülkedir. Yarı sanayileşmeyi bu fotoğraf sergiliyor. Eğer 10 bin dolardaysak ve imalat sanayiine ayırdığımız pay yüzde 15'i geçmiyorsa, o zaman bu yarı sanayileşmenin fotoğrafıdır. Oraya demir atmışız demektir. Bu fotoğrafın öteki yüzü, arkasını çevirdiğiniz zaman, yarı kırsal bir ülkedir anlamı çıkar. Kendinize büyük binalarla, adına kent dediğiniz kasabalar yapabilirsiniz ama içindeki insanlarımız, içindeki iş anlayışı, iş bölümü ve bizi yönetenler, siyasetçiler hepsi yarı kırsal olarak burada yer almaktadır.

Şimdi burada, bir üniversitenin çatısı altındayız. Onun için yarı kırsallığın dünyasında bir üniversite profesörü, işini üniversitenin koyduğu kurallara uyarak yaptığı için hapistedir bugün. Adı, Rennan Pekünlü. Kendisini tanımıyorum. Ama, bu sanayileşme/yarı sanayileşme fotoğrafı içinde tanımış oluyorum. Yarı sanayileşmişliğe demir atmış iseniz, orada bilime, onun ilkelerine, kurallarına saygıyı beklemeyin. Erkendir. Çünkü, o yolda gecikmişsiniz.

Bu tablonun üçüncü bir yüzü varsa bu yarı finansallaşmış, yarı finansallaşamamış bir ülke fotoğrafıdır. 'Kaldıraç'la yürüyor. Dün biz Bretton Woods'un dışındaydık, yani ona takılarak arka vagona gidiyorduk. Normaldi bu, burada ayıplanacak bir şey yoktu. Bugün de arka vagondayız.

Kısacası Bretton Woods, 20. yüzyılın kapitalizmini bir ölçüde anlamamızı sağladı. Ancak 20. yüzyıl bundan ibaret değildir. Burada sadece Bretton Woods'u biraz konuştuk.

Teşekkürler.